

גילוי הגז הטבעי בישראל: המשמעויות הכלכליות והאסטרטגיות

שמואל אבן

ביותר במשק הישראלי. קרבנם של בארות הגז לשוק המקומי בצד התחרות שהתקיימה בין ספקי הגז הישראלי לספק הגז המצרי במכרז של חברת החשמל, תאפשר לצרכני הגז בישראל לרכוש גז טבעי במחיר זול בעשרות אחוזים מהמחיר הממוצע בשוק העולמי. הדבר אמור להוזיל גם את מחירי החשמל. נוסף על כך, קיימים כמה יתרונות לשימוש בגז הישראלי בהשוואה ליבוא נפט או גז:

א. הכנסות ישירות לאוצר המדינה - שימוש בגז ישראלי יאפשר למדינה לקבל מספקי הגז הישראלי עשרות מיליוני דולרים בשנה מתמלוגים (12.5% מסך המכירות) ומיסים (מס חברות בשיעור 36% מהרווח).

ב. תרומה למאזן התשלומים של ישראל - שימוש בגז הישראלי יחסוך מאות מיליוני דולרים בשנה על יבוא דלקים. נוכח האפשרות שבעתיד יסבול המשק הישראלי ממחסור במטבע חוץ, מוטב לתת עדיפות כיום לענפים החוסכים מטבע חוץ, כאילו היו יצואנים.

ג. צריכת גז ישראלי על-ידי המשק תתרום באופן משמעותי לחיפושי נפט וגז בישראל. לפי סקרים גיאולוגיים, שערכה למשל חברת בריטיש גז, קיים בישראל פוטנציאל למציאת גז ונפט בכמויות גדולות. גילויי נפט קשורים באופן הדוק לשימוש בגז הטבעי, כיוון שמכירת הגז מהווה במידה רבה פיצוי לחברות המחפשות שלא מצאו נפט. ככל שהמשקיעים בחיפושי נפט יוכלו למכור את הגז בשוק הקרוב ביותר, כך תגדל המוטיבציה שלהם לקדוח ולחפש נפט וגז, ולהיפך. יש לציין כי החשיבה הזאת מנחה, בין היתר, את מצרים במאמציה למצוא שווקים לגז שנמצא בתחומה.

בעקבותיו בוצעו קידוחים נוספים, שברובם נמצאו בכמויות גדולות. הקידוחים נעשו במים שעומקם 120-800 מטרים, ובעומק של כ-1,750 מטרים מתחת לקרקעית הים. קידוחים בעומקים האלה מתאפשרים הודות לטכנולוגיות חדשות, אולם עלותם גבוהה (עד כ-25 מיליון דולר).

עד כה נמצאו בים בישראל עתודות גז מוכחות של יותר מ-52 מיליארד מטר מעוקב, שערכן מספר מיליארדי דולרים. הכמות הזאת מספיקה לכל צורכי המשק לעשר השנים הבאות לפחות. להערכת ד"ר יחזקאל דרוקמן, הממונה על חיפושי הנפט והגז במשרד התשתיות, הגז מהמקורות המקומיים עשוי לספק את כל הביקוש של ישראל לעשרים השנים הבאות. יש לציין, כי הגז שנמצא בישראל הינו פרי חיפושים בשטח קטן מאוד משטח הים, כך שהסיכוי למצוא מאגרים נוספים מוערך כגבוה.

הצרכנים העיקריים של גז טבעי בישראל יהיו חברת החשמל, יצרני חשמל פרטיים ומפעלי תעשייה, כגון כימיקלים לישראל, חברת ים המלח ומפעלי המלט נשר. כמו כן, ניתן יהיה להשתמש בגז לתדלוק מכוניות, שיותאמו לכך, כתחליף לגז לבישול, וכמקור אנרגיה זול להתפלת מי ים.

החיסרון העיקרי של השימוש בגז טבעי, לעומת נפט ופחם, הוא הקושי לאחסנו במיכלים ולניידו. לכן, הדרך היעילה ביותר לשווקו היא באמצעות הנחת תשתית של צינורות גז.

היתרונות הכלכליים של הפקת גז בישראל

הגז הטבעי יהיה, כנראה, מוצר האנרגיה הזול

אחר קרוב לחמישים שנות חיפושים התגלה בישראל, בשנת 1999, גז טבעי בכמויות מסחריות. הגז הטבעי, שהינו אחד ממשאבי הטבע היחידים במדינה, עשוי להקנות לה יתרונות אסטרטגיים בתחומים הכלכלי והביטחוני. התפתחות משק הגז הטבעי תלויה בפיתוח מקביל של שלושת מרכיביו: גילוי גז, תשתית צינורות להולכת גז מהבארות לצרכנים וצריכת גז.

יתרונותיו וחסרונותיו של הגז הטבעי

הגז הטבעי אינו גז הבישול הביתי המוכר לכול, אלא תחליף לנפט ולפחם, שבלעדיהם לא יכול המשק לפעול. הגז הטבעי נוצר על-ידי בקטריות מחומר אורגני, והוא מורכב כמעט כולו ממתן. המקור לחלק ניכר מהחומר האורגני באזורנו הוא סחף קדום של נהר הנילוס בים התיכון. בנתיב הסחף מצויים גם מאגרי גז גדולים מול חופי מצרים ורצועת עזה.

הגז הטבעי משמש מקור אנרגיה לתחנות כוח ותעשייה. בעירתו נקייה יחסית לזו של דלקים אחרים, כגון מזוט, סולר ופחם, והוא פולט פחות גזים מזהמים וגזי חממה. להקמת תחנות כוח הפועלות על גז יש כמה יתרונות: הן זקוקות לשטח קטן יחסית; ניתן להקימן בכל מקום, להבדיל מתחנות הפחם, שאותן יש להקים על החוף, שהינו אזור צפוף ויקר; ועלות הקמתן כ-50% מזו של תחנת כוח פחמית.

בשנת 1999, בקידוח 'נועה 1' מול חוף אשקלון התגלה מאגר הגז הטבעי הגדול הראשון.

ד"ר שמואל אבן שימש כיועץ בחברת דלק, השותפה בבעלות על מאגרי הגז שנמצאו בחופי ישראל.

בדלתא, באמצעות צינור גז. במרס 2001 החליטה חברת החשמל על רכישת גז בהיקף דומה מספקי גז ישראלים, כך שכמות הגז שבכוונתה לרכוש משני המקורות עומדת על כ- 3.5 מיליארד מטר מעוקב.

השיקולים העיקריים שהניעו את חברת החשמל לרכוש גז ממצרים הם: עתודות הגז הגדולות שבשטחה (3,400 מיליארד מטר מעוקב, לטענת המצרים), רצון לגוון את מקורות הספקת הגז; ויצירת תחרות בין הספק המצרי לספקים הישראלים. בשל התחרות הפחיתו ספקי הגז הישראלי את המחירים בעשרות אחוזים בהשוואה למחיר העולמי.

המשא-ומתן שמנהלת חברת החשמל עם המצרים, המתנהל במקביל לזה שהיא מנהלת עם מפקי הגז בישראל, טרם הושלם. עם זאת, בינתיים, לנוכח הידרדרות היחסים בין ישראל למצרים, מאז אוקטובר 2000, הולכים ומתרבים הספקות באשר ליכולתה של ישראל להתחייב לתלות ארוכת טווח במקורות האנרגיה שבה.

לאור פרסומים שמקורם במצרים, קיים כיום ספק, האם בכונת המשטר המצרי לערוב להספקת גז לישראל. כך למשל, בפברואר 2001, פירסם שבועון הממסד **אל-אהראם ויקלי** כתבה שכותרתה: "No Egyptian Gas for Israel". בכתבה צוטט שר הנפט המצרי, סאמח פהמי, שאמר, כי הוא "עוקב בפליאה רבה אחר הדיווחים העיתונאיים, שלפיהם תספק מצרים לישראל גז טבעי." לאחר מכן הבהירו המצרים, כי הסכם הגז בין חברת EMG המצרית לבין חברת החשמל הישראלית אינו הסכם בין מדינות, אלא הסכם בין חברות פרטיות. המשמעות האפשרית של הדברים האלה היא, שמצרים אינה ערבה לעסקה הזאת. בתחילת יוני 2001 ציטט **הווינינגטון פוסט** פקיד בכיר במשרד הנפט המצרי, שאמר כי בכונת מצרים לבטל את הסכמתה לספק גז טבעי לישראל. בה-בעת קראו עיתונים מצריים לאיש העסקים המצרי חוסיין סלאם, יו"ר חברת EMG

ישראל להתבסס כמה שיותר על מקורות אנרגיה מקומיים. על כן יש לפתח את משק הגז המקומי ככל הניתן.

מאגרי הגז הישראלי כמלאי אנרגיה לעת חירום

מאגרי הגז הטבעי שבים בישראל הם נכס משמעותי גם לעת חירום. במקרה של איום על הספקת אנרגיה ממקורות חיצוניים, יסופק הגז הישראלי בקווים קצרים ובטוחים למשק.

נשאלת השאלה, האם כדאי לנצל את הגז הטבעי שנמצא עד כה, או לשמור אותו לשעת חירום? לדעתי, יש לנצל את הגז ככל הניתן, מכיוון שרק שימוש ניכר בגז המקומי בעת שגרה יבטיח, שיהיה בישראל מלאי גז טבעי לעת חירום. הסיבה לכך היא, שצריכת הגז המקומי תקבע את כדאיות המשך המאמצים לחיפושי נפט וגז ולפיתוח השדות הקיימים. אם לא יופק הגז בכמויות גדולות, לא יפותחו חלק משדות הגז ולא יימצאו שדות גז חדשים. כמו כן, תשתית ההפקה בעת שגרה היא זו שתהיה גם בעת חירום. החברות המסחריות שמצאו את שדות הגז לא ישקיעו בתשתית השדות יותר מהדרוש לצורכיהן המסחריים. לפיכך, התשתית לא תאפשר הפקת גז בעת חירום בכמות גדולה בהרבה מזו המופקת בעת שגרה. הגדלת כושר ההפקה ותשתית ההולכה מבארות הגז, עלולה להימשך שבועות רבים, שבהם תחסר במדינת ישראל אנרגיה.

יבוא הגז הטבעי ממצרים

במשק הישראלי, חברת החשמל תהא הצרכן העיקרי של גז טבעי, לפחות בעשור הקרוב. בפברואר 2001 החליטה חברת החשמל לרכוש ממצרים כ-1.7 מיליארד מ"ק בשנה בממוצע ב-10-15 השנים הקרובות. מדובר במחצית מכלל הביקוש הצפוי של החברה לגז טבעי. לשם כך מנהלת חברת החשמל משא-ומתן עם החברה המצרית EMG, על הספקת גז משדות גז טבעי

ד. הפקת הגז הישראלי תתרום לתעסוקה במשק האנרגיה, ולהקמת תשתית מחקר ופיתוח בתחום הזה.

צמצום התלות של ישראל במקורות אנרגיה חיצוניים

למדינת ישראל, יותר מאשר לרוב מדינות העולם, יש אינטרס ביטחוני לצמצם את תלותה ביבוא משאבים חיוניים, כגון מים, מזון, חומרי גלם חיוניים ובמיוחד אנרגיה. היא עדיין מבודדת במזרח-התיכון, רוב מקורות האנרגיה שלה מרוחקים מאוד, נתיבי ההספקה אליה צרים ומוגבלים, והיא התנסתה בנשק הנפט, שהופעל נגדה על-ידי הערבים לאחר מלחמת יום הכיפורים.

כיום, בשל התנאים המדיניים והכלכליים במשק העולמי, הסבירות לחרם נפט עדיין נמוכה, אולם היא עלולה לגדול בטווח הארוך. תחזיות האנרגיה העולמיות מצביעות, כי בעשור הקרוב תגדל שוב תלות המערב בנפט של הערבים והאיראנים, שבידיהם שני-שלישים מעתודות הנפט המוכחות בעולם. כמו כן, ראוי לזכור, כי חרם הנפט שהטילו הערבים ב-1974, נפל בהפתעה רבה על העולם המערבי וישראל. גם אז ההערכה היתה, שערב-הסעודית לא תפעל נגד האינטרס האמריקני, ובסופו של דבר היא נגררה אחר יוזמתה של עיראק. מקורות אנרגיה עצמיים לא יפחיתו אמנם את הלחץ המדיני שייצור חרם נפט, אך לבטח יקלו על סיפוק צורכי האנרגיה של ישראל.

מדינת ישראל עלולה לסבול ממחסור במקורות אנרגיה גם בעקבות אירועים שאינם נוגעים לסכסוך, כמו אי-יציבות שעלולה לפקוד מפיקות נפט גדולות, כגון ערב-הסעודית. כזכור, ישראל סבלה, כמו מדינות אחרות בעולם, ממחסור בנפט בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן, שהביאה להאמרת מחירים ולקשיי הספקה בעולם כולו.

המסקנה היא, שעל מדיניות האנרגיה של

המצרית, לנתק את הקשר עם פרויקט הגז הטבעי לישראל. בתוך כך, מציגים המצרים פרויקטים חלופיים לצינור שיונח לישראל, כגון צינור גז שיונח ממצרים לירדן, וממנה לסוריה, ללבנון ולתורכיה; או פרויקט להנחת צינור ימי ללבנון, סוריה ותורכיה, שיעקוף את ישראל. יש לציין, כי גורמים במשרד החוץ התורכי מסרו, כי ארצם תתנגד לרכוש גז מצינור שכזה.

לפרסומים האלה יש להוסיף את רצף האירועים השליליים ביחסי שתי המדינות, כגון החזרתו מישראל של שגריר מצרים; החרם המוטל במצרים על סחורות ישראליות, בעידודו של הנשיא מובארכ; נקיטת צעדים שונים, שנועדו לדחוק את רגלי אנשי עסקים ישראלים ממצרים, בין היתר, ההחלטה למנוע מחברה ישראלית להניח תשתית של כבלים תת-ימיים בתחום המים הטריטוריאליים של מצרים; והפסקת שיתוף-הפעולה בתחום התיירות. כמו כן, באמצע חורש יולי 2001 הזהיר יועצו של מובארכ, אוסאמה אלבו, כי "סוריה לא תהיה לבדה במקרה של תוקפנות ישראלית". איומים דומים השמיעו המצרים גם בעת המתחות עם סוריה והעימות ביו ישראל לפלסטינים בשנת 1996.

לאור נתונים אלה, ניתן להעריך, כי בעת עימות צבאי בין ישראל לגורם ערבי כלשהו, יגברו הלחצים הפנימיים והבין ערביים להטלת חרם כלכלי על ישראל, וכן עלולה מצרים שלא לעמוד בהסכם לאספקת גז טבעי לישראל.

קיימת טענה שמצרים תעמוד בהסכם גז, כפי שהיא נאמנה להסכם הנפט עם ישראל, אך קשה לקבל טענה זאת. ראשית, משום שבתרחישים מסוימים עלולה מצרים להפר את הסכם הנפט. שנית, כיוון שהמצרים פועלים לכך שמעמדו של הסכם הגז הנרקם עמם לא יהיה מבחינה משפטית ומדינית כמעמדו של הסכם הנפט. בעוד שהסכם הנפט מעוגן בהסכם השלום בין המדינות (מופיע כנספח להסכם השלום), הרי שהסכם הגז – במיוחד כפי שמציגה אותו

מצרים כיום – אמור להיות הסכם מסחרי רגיל בין חברות. כלומר, להפרתו לא יהיה מחיר מדיני משמעותי. נוסף על כך, הסיכון, מנקודת מבטה של ישראל, כתוצאה מהפסקת הספקת הגז ממצרים יהיה רב מזה שיגרם אם תופסק הספקת הנפט. זאת משום, שבניגוד לנפט שניתן לאגור לשעת חירום, או להזמין מכלית חלופית מהשוק החופשי, הרי שהגז אינו ניתן לאגירה. בכל מקרה, ישראל ממילא אינה רוכשת את רוב מכסת הנפט שביכולתה לרכוש ממצרים, על פי

קיים חשש כי, בעת עימות צבאי בין ישראל לגורם ערבי כלשהו, יגברו הלחצים הפנימיים והבין ערביים להטלת חרם כלכלי על ישראל, וכן עלולה מצרים שלא לעמוד בהסכם לאספקת גז טבעי לישראל.

הסכם השלום, משיקולים מסחריים, ועל כן הספקת הנפט אינה מהווה מנוף לחץ מצרי פוטנציאלי על ישראל.

כמו כן, אין לתלות תקוות בכך שהשיקול הכלכלי המצרי יהווה בלם משמעותי בפני הפרת הסכם שכזה, מכיוון שתרומתו למשק המצרי תהיה קטנה. ערכה הכספי של העסקה אמור להיות כ-150 מיליון דולר בשנה. חלק ניכר מסכום זה יועבר לחברות הזרות שגילו את הגז במצרים, והסכום שיוותר, זניח ביחס לצורכי מטבע-החוץ של מצרים (יבוא הסחורות נאמד בכ-16 מיליארד דולר בשנה).

בכל מקרה, מן הראוי שמתכנני רכש הגז בישראל יביאו בחשבון את התרחיש הפסימי של הפסקת הספקת הגז מכל אחד משני המקורות. התרחיש הפסימי של הספקת הגז

הישראלי הוא הידלדלות הדרגתית של המאגרים במשך שנים רבות, עד להפסקה מוחלטת; ואילו התרחיש הפסימי של הספקת הגז המצרי הוא הפסקה פתאומית כתוצאה ממשבר ביטחוני-מדיני עם ישראל. ברור, שהתרחיש הפסימי של הספקת הגז הישראלי חמור פחות, כיוון שניתן להתכונן אליו זמן ממושך. נוסף על התרחישים האלה, קיימות סכנות של תקלה חמורה, או חבלה, לפיכך, בשלב הזה נערכת חברת החשמל לעידן הגז באמצעות תחנות כוח דו-דלקיות (תחנות שניתן להפעילן הן באמצעות גז והן באמצעות תוצרי נפט). יש לציין, כי הפתרון הזה מתאים לטווח קצר (עד לתיקון התקלה במערכת), ופחות יעיל במקרה של הפסקת הספקת הגז לתקופה ממושכת, כפי שעלול להיות בתרחיש הפסימי של הפסקת הספקת הגז המצרי.

מעבר להיבטים של ביטחון הספקת הגז, חיסרון נוסף של יבוא גז ממצרים בכמויות גדולות הוא הפסד היתרונות הכלכליים של הגז הישראלי למשק, כגון: תמלוגים, מיסים וחיסכון במטבע-חוץ. בעסקת חברת החשמל עם מצרים מדובר במאות מיליוני דולרים. ככל הידוע, חברת החשמל לא הביאה בחשבון את השיקולים הלאומיים הללו בעת שניהלה את המשא-ומתן עם המצרים, אלא את שיקוליה המסחריים בלבד. יש לציין, כי החברה אינה אחראית על שיקולים לאומיים שאינם קשורים לייצור החשמל, אלא משרדי הממשלה, שבאחריותם לראות את התמונה הכוללת ולהנחותה.

העדר תשתית להולכת הגז כאמור, התפתחות משק הנפט תלויה בשלושה מרכיבים: גילוי גז, הולכה וצריכה. כיוון שגז נמצא וכך גם צרכנים, הרי, שפיתוח משק הגז מתעכב אך ורק בשל העדר תשתית להולכת הגז מהמפיקים אל צרכני הגז. למרות שחלפו יותר משנתיים מאז התגלה לראשונה הגז, טרם הוחל בהקמת התשתית. אחת הסיבות לכך היא החלטת הממשלה

הגז אמורה להיות מוכנה בשנת 2003, אולם ספק רב אם היעד יושג. ברור, שכל פיגור של שנה בהקמת התשתית יסב למשק נזק של מאות מיליוני דולרים בשנה, ועלול להעמיד בספק את יכולתה של חברת החשמל לעמוד בביקוש הצפוי לחשמל. בשנים הראשונות להפעלת המערכת, יעמוד הביקוש השנתי על 4-5 מיליארד מטר מעוקב

סיכום

ישראל נמצאת בפתחו של עידן חדש בתחום האנרגיה – עידן הגז. ביכולתה להיכנס לעידן הזה גם ללא הגז המצרי. עתודות הגז של ישראל אמנם מוגבלות עדיין בהיקפן, אולם גם כיום הן מסוגלות להספיק לשנות צריכה רבות. גילויי הגז וסקרים גיאולוגיים תומכים באפשרות, שיתגלו מאגרי גז גדולים נוספים ואולי גם מאגרי נפט בישראל. ניסיוןן של מדינות אחרות מלמד, כי כמויות הגז (והנפט) שנמצאו בתחילה היו קטנות ביחס לכמויות שנמצאו בהמשך החיפושים. לפיכך, מוטב לישראל לפתח את שדות הגז הקיימים, לרז את הקמת התשתית להולכת הגז בתוך המדינה, לצרוך את הגז שנמצא ולהאיץ את קצב חיפושי הגז והנפט. באשר ליבוא גז טבעי, ניתן לקוות, כי בעתיד ישתפרו היחסים המדיניים והכלכליים עם מצרים, ויתקיימו התנאים שיאפשרו לרכוש ממנה גז בבטחה. כמו כן, סביר, כי בעוד שנים גם הגז הפלסטיני ימצא את דרכו לשוק הישראלי. מכאן שגז טבעי אינו צפוי להיות במחסור באזורנו.

בביצוע ההחלטה הזאת. הצנרת המקומית אמורה לשמש גם לשיווק הגז שייובא ממצרים. עלות הקמת מערכת התשתית נאמדת בכ- 350 מיליון דולר. לפי התכנון הראשוני, תשתית

להפריד בין מפיקי הגז לבין הגורם שיוליך את הגז לצרכנים, שייקבע במרכז ויהיה מונופול בתחום ההולכה; וכן התנהלות איטית של תהליכים ביורוקרטיים ומשפטיים, הקשורים

דעה אחרת

בשנה האחרונה ניתן לראות בברור כיצד ממלא הנשיא מובארכ תפקיד מכריע במניעת הסלמה בין ישראל לפלסטינים לכלל עימות אזורי. מלבד האפשרות לגוון את מקורות הגז הטבעי וההשפעה שיש לזמינות מקור חלופי, עם עתודות גדולות, על מחיר הגז הטבעי בישראל, הרי שברכישות גז ממצרים יש משום יתרון אסטרטגי אפשרי, בכך שהדבר יוסיף לממשלת מצרים תמריצים להתמיד בחוזה השלום שלה עם ישראל. על ידי יצירת תוספת הכנסה במטבע זר למצרים, יכול היבוא של גז טבעי לישראל להוסיף ממד חשוב למגוון התמריצים התורמים ליציבות היחסים שבין שתי המדינות.

בעוד שאי-אפשר לצפות שהמרכיב הכלכלי יבטל שיקולים אסטרטגיים מתחרים במקרה שהתנאים במזרח-התיכון ידרדו, יכול המרכיב הזה להשפיע על החלטותיה של מצרים בנסיבות פחות קיצוניות, באורח שיתרום לכך שהיא תוסיף לכבד את הממדים החשובים בחוזה השלום שלה עם ישראל.

שי פלדמן

מאמרו של שמואל אבן מנתח את המשמעות האסטרטגית של גילוי גז טבעי בישראל. הוא גם מאיר באופן ממצה כמה מן הסוגיות, הנוגעות ליבוא גז ממצרים. ואכן, במידה מסוימת יכול מאמרו של אבן להיחשב כהתרעה אסטרטגית נגד יצירת תלות של ישראל בשכנתה הדרומית, שהיחסים עמה לא תמיד היו יציבים. אמנם אי-אפשר להתעלם מן הסיכונים הכרוכים ביבוא גז טבעי ממצרים, אבל בה במידה לא ניתן להתעלם מהשיקולים התומכים ביבוא כזה. מצרים ממשיכה למלא תפקיד חשוב במזרח התיכון, ושום מערכת יחסים שפיתחה ישראל באזור אינה כה משמעותית כמו זו המתקיימת בין ישראל למצרים. יתר על כן, היחסים האלה עמדו במבחן הזמן, כולל בעיתות מתח, כגון אלה ששררו בעת מלחמת לבנון ב-1982, בעת האינתיפאדה הראשונה (1988-1990), וכן מאז החל הגל הנוכחי של האלימות הפלסטינית בספטמבר 2000. אף שמצרים הביעה ביקורת חריפה כלפי ישראל בהזדמנויות שונות בתקופות אלה ואחרות, היא נמנעה מלהפר את חוזה השלום שנחתם ב-1979. ואכן,

עדכן
אסטרטגי

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978.

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/>